

ГЛОТОНІМИ В СУЧАСНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВАХ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПЛАН

У компаративному дослідженні на матеріалі переважно романських, а також германських і слов'янських глотонімічних назв і фразеологічних виразів із глотонімами простежено процеси метафоричної і метонімічної апелятивації, внаслідок якої сформувалися переносні значення відповідних лексичних і фразеологічних одиниць, що є відображенням певних етно- і соціокультурних особливостей.

Ключові слова: глотоніми, європейські мови, романські мови, латинська мова, етимологія, апелятивація, фразеологізми.

Мова і культура є нероздільними й невід'ємними складниками людського буття. Зосереджуючись на етнолінгвістичному аспекті, зауважимо, що саме названих категорій не в останню чергу стосується, що є цілком природним, чимала кількість етнотонімічних назв.

Водночас тісно пов'язаними з етнотонімією є глотоніми (або ж лінгвоніми) й словосполучення з відповідними компонентами, а також фразеологізми з глотонімічними складниками.

Зосередьмося на мовах європейського мовно-культурного ареалу, насамперед романськими, матеріал яких наочно це демонструє.

Почнімо з прикладу, що ілюструє зв'язок між етнотонімами як такими й глотонімами. Від назви греків походить, як відомо, виникла в Іспанії, але більше поширена в Латинській Америці зневажлива назва *gringos* [13: 308], стосовна іншомовних іноземців (переважно американців), в основі якої – ісп. *griego* ('грек') [16: 304] в історично конотованому переносному значенні 'незрозуміла мова' [див., напр., 18: 232].

Назви того ж давнього європейського етносу виступають у різномовних сучасних виразах на зразок іт. *parlare (in) greco* 'розмовляти грецькою' з переносним значенням 'говорити нісенітницю' [27: 847], ісп. *hablar en griego* 'т. с.' [17: 515], порт. *isso para mim é grego*, букв. 'це для мене грецьке', синонімічні франц. *c'est du grec pour moi* (або навіть *c'est du grec anglais pour moi*, тобто «англійська грека»); зафіксовано також фразу *c'est du latin*, букв. 'це латина', англ. *it is Greek* [25: 366] (to me) – 'це для мене зовсім незрозуміле'. В англословному контексті в подібному значенні може виступати також Welsh 'валлійський; валлійська мова' [див. 9: 112] – англосакси не розуміють британських носіїв кельтських мов.

Спільною історичною основою видається в цьому випадку середньовічний латинський вираз *Graecum est: non potest legi* 'це грецьке, це не можна прочитати'; пор. гр. *αὐτά γιὰ μένα Κινέζικα*, букв. 'це для мене китайська (мова)', укр. *китайська грамота*, а також відповідне російське словосполучення (напр., «*Китаеза?* Ихняя душа – потемки и

китайская грамота» [1: 282]), пор. франц. parler chinois, букв. ‘розмовляти китайською’ у значенні ‘говорити тарабарською (незрозуміло)’ [3: 44].

Водночас в англійській мові й досі побутує поширений розмовний вираз pardon (excuse) my French (букв. ‘вибачте за мою французьку’), що є своєрідним відображенням складної історії англо-французьких взаємин, уживаний переважно як вибачення за грубі або навіть непристойні слова і калькований іншими мовами.

Як це, здавалося б, не парадоксально, глтоніми, вжиті в переносному значенні, значно рідше мають позитивне семантичне забарвлення, можна навести хіба що приклади на кшталт іт. (прикметник) latino як ‘ясний, зрозумілий’ [27: 980], тоді як ісп. (розм.) griego (‘грек’) має переносне значення ‘незрозуміла мова’ [14: 308], ‘тарабарщина’ [21: 1006], а порт. grego (‘грецький’) вживається у переносних значеннях ‘заплутаний’ [20: 725] або ‘незрозумілий’ [19: 581].

Звертаючись до історії, зазначимо, що в латині розширення вихідного значення етнонімічного прикметника могло бути не тільки okazіональним, а й метонімічним, як-от у Плінія старшого (I ст.), що називав рідну латинську мову Romana lingua (‘римською мовою’), пор. romano more (loqui) (‘говорити) по-римському’ [23: 283].

Latinus ‘латинський’ уживалося в розширеному значенні ‘римський’, а згодом набуло переносного значення ‘ясний, зрозумілий, прямий, щирий’ (пор. укр. *щирий українець*), що впливає з виразу plane et Latine loqui ‘говорити ясно і широко’ (букв. ‘ясно і по-латинському’) [5: 433].

Тож «реліктовий» характер мають такі сучасні романські вирази з глтонімами, як іт. capire il latino ‘розуміти, про що йде мова’ (букв. ‘розуміти латину’) і, навпаки, non capire il latino ‘не розуміти простих речей’ (букв. ‘не розуміти латину’), франц. être au bout de son latin (‘бути наприкінці своєї латини’), perdre son latin (‘губити свою латину’) у значенні ‘заходити в глухий кут’ (пор. рос. *ума не приложити*).

Сема ‘латинський; латинська мова’ з прозорих, зрештою, історичних причин, набула в романських мовах семантичних відтінків, пов’язаних із наукою, освітою, ученістю і под., пор., наприклад, франц. cela sent le Pays Latin (букв. ‘від цього пахне латинським краєм’) ‘від нього ще пахне «школою»’, les ânes parlent latin (букв. ‘віслики розмовляють латиною’) ‘дурні люблять пишномовність’ або ісп. saber mucho latin (‘добре знати латину’) у значенні ‘бути хитрим’ [21: 1167], пор. рос. *быть себе на уме*. З останнім іспанським виразом перетинається за формою і змістом франц. entendre / savoir son latin (‘розуміти / знати свою латину’) у сенсі ‘бути пройдисвітом’. Отже, конотація може бути й негативною.

Водночас франц. parler latin devant les cordeliers (букв. ‘говорити латиною до ченців’) за змістом відповідає укр. *вчити вченого*, а il ne faut pas parler latin devant les clercs (‘не слід говорити латиною до освічених людей’) – це те, що в українській мові передається виразами на зразок *не лякай попа коровою*.

Названа вище сема є досить продуктивною у романській фразеології – пор. ісп. coger en mal latín (‘хапати на поганій латині’) ‘помітити чийсь похибку / упіймати кого-небудь на помилці’, decirle / echarle los latinos (букв. ‘наговорити / накидати латини’) у значеннях ‘оженити на собі’ (‘охмурити’) і ‘благословити’ [7: 461], порт. perder o seu latim (‘втрачати свою латину’) – ‘марнувати час’ [12: 500], пор. франц. (y) perdre son latin ‘т. с.’

або *arriver / être au bout de son latin* (букв. 'доходить до краю / бути на краю своєї латини'), тобто 'вичерпати свої докази' або 'губитися у здогадках' [6: 521].

До цього додамо виразну репліку Фігаро з класичної комедії Бомарше (XVIII ст.): *qu'il s'avise de parler latin, j'y suis grec: je l'extermine* – 'нехай заговорить бодай латиною, я йому відповім грекою: я його знищу' [2: 1093].

Окремо слід розглянути вирази з глтонімами, що стосуються різних аспектів мовлення і спілкування між людьми.

Видається логічним те, що для позначення ясності, прозорості мовлення використовуються назви (в тому числі образні) відповідних мов, пор. ісп. *hablar en buen romance (cristiano)* [7: 677], букв. 'розмовляти гарною романською (християнською) мовою', порт. *bem vê que lhe falo português*, букв. 'ви ж бачите, що я розмовляю португальською' [20: 1077], це щось на зразок рос. *я вам русским языком говорю*, пор. франц. *je vous le dis en bon français* 'я кажу це вам доброю французькою', іт. *parlare italiano* ('говорити італійською') або *dire una cosa in buon latino* (букв. 'сказати щось гарною латиною' [26: 1002; 497], рум. *românește îți spun / vorbesc* букв. 'кажу, здається, румунською' [15: 1246].

У протилежних за змістом випадках виступають, зазвичай, назви «екзотичних» мов Європи, зокрема згаданої вище грецької або турецької – пор., наприклад, іт. *parlare turco* 'говорити турецькою' [10: 676], існують також іт. *parlare tedesco* 'говорити німецькою' [26: 1969] або *parlare ostrogoto* ('розмовляти остготською') [27: 1269], рум. *vorbi turcește* 'т. с.' тощо. Коли ж йдеться про щось незрозуміле (ту саму «китайську грамоту»), вживаються також вирази на зразок франц. *c'est de l'allemand / du haut allemand / de l'hébreu / du latin* 'це щось німецьке / верхньонімецьке / гебрайське / латинське' [22: 31].

Майже анекдотичним є приклад з історії французької мови, де в значенні 'погано розмовляти французькою' свого часу вживався образний вираз *parler français comme un basque espagnol* букв. 'розмовляти французькою, як іспанський баск' (як відомо, баски проживають також на півдні Франції), що давно вже (можливо, через «народноетимологічне» сприйняття слова *basque*) перетворився на *parler français comme une vache espagnole*, букв. 'розмовляти французькою, як іспанська корова' [24: 708]. Водночас ісп. розм. *vascuence* ('баскійська мова') виступає у значенні 'незрозуміла мова' [7: 780], пор. порт. *vasconço* 'незрозуміла, ламана мова' [12: 831] – жодна мова не може допомогти в розумінні «позагрупової» баскійської, яка генеалогічно не належить до жодної сім'ї.

І ще про специфічні мови. Латинську основу має також порт. *ladino* (< лат. *latinus*), його застаріле значення – 'справжній', а загальновідоме й поширене – 'хитрий, спритний' [19: 685], пор. ісп. *ladino* 'здібний до мов; хитрий, підступний, лукавий' або (у Латинській Америці) 'індіанець, що правильно розмовляє іспанською' [16: 351], а також (у ширшому значенні) просто 'метис' [17: 611], пор. іт. *ladino* 'легкий, рухливий' і, нарешті, в глтонімічному значенні (переважно в італомовній літературі), 'ладинський, ретороманський' [10: 346; пор. 4: 410; 8: 392]. Крім того, (іспаномовні) євреї-ашкеназі називали так (ісп. *ladinos*) євреїв-сефардів, котрі зберегли, як відомо, іспанську мову зразка XV ст., що називається в різних джерелах сефардською, іспано-єврейською або єврейсько-іспанською, а також *ладино* (що певною мірою ускладнює генеалогічну класифікацію романських мов). Сформулювалося й існує так само не зовсім науково коректне (зрештою метонімічне) значення ісп. *ladino*, а саме 'староіспанська мова' [див., напр., 17: 611].

Цей випадок цікавий тим, що тут відбулося, з одного боку, звуження етнонімічного значення ('латинський' → 'ладинський'), а з другого – його перенесення з позначенням якісно інших характеристик, у тому числі мовних. Варто підкреслити й той факт, що поняття 'ладинський' і 'ретороманський' не є, власне кажучи, тотожними, бо, як відомо, окрім ладинів, ретороманцями є також фріулі та романші; інша справа – це те, чи існує єдина, спільна для цих етнічних груп, ретороманська мова, чи є більше підстав для того, щоб говорити, дещо обережніше, про ретороманські мови. Проте в будь-якому разі в цьому випадку романські лексеми з етнонімічними значеннями принаймні не виходять за межі однієї (романської) групи мов.

Так само показовим є, наприклад, латинський вираз, що вживався кілька століть тому стосовно тих учених, які не зважали на важливі праці іспанських дослідників, зокрема арабістів: *Hispanica non leguntur*, тобто 'іспанською (іспанського) не читають' [2: 593]; його було створено на основі «класичного» *Graecum est, non legitur* 'це грецька, не читається' (тобто щось незрозуміле, пор. схожий приклад, наведений вище).

Історичні колізії відбулися також у лат. *lingua franca* ('франкське наріччя'), що позначає жаргон, уживаний туземцями східного Середземномор'я, до якого входили грецькі, романські й східні елементи; пізніше з'явилися нові значення – 'мішана мова та універсальна мова', а самі словосполучення (у вихідній латинській формі) стало широким лінгвістичним терміном. У такий спосіб образний латинський вираз було поширено на інші мови з істотними структурними й семантичними змінами.

Отже, глтоніми теж нерідко набувають «екстралінгвальних» значень, а також певних апелятивних рис. Саме в цьому розумінні вони наближаються (хоча й відносно мірою) до апелятивованих етнонімів.

Окремий розряд складають дієслова (та віддієслівні деривати) на зразок франц. *chinoiser* (від *chinois* 'китаєць; китайський; китайська мова'), що означає 'розмовляти сленгом' або просто 'бурмотіти'. Таких прикладів справді чимало, до того ж переносне значення далеко не завжди стосується мови або мовлення. Приміром, у тій самій французькій мові дієслово *gasconner* (від *gascon* 'гасконська мова') (на думку багатьох романістів – діалект окситанської – прим. авт.) – це не тільки 'розмовляти з гасконською вимовою', а й 'вихвалитися, нахвалитися' [6: 421] і навіть просто 'перебільшувати' [22: 462].

Звичайно, складно говорити про феномен апелятивації, коли йдеться про дієслівні форми, але певні елементи такого явища, на наш погляд, теж мають місце поряд із «фігуралізацією» значення. Так само, наприклад, франц. *judaïser* (від *juif* 'єврей; єврейський') означає 'дотримуватися звичаїв іудейської релігії'), а *anglaiser* (від *anglais* 'англієць; англійський; англійська мова') має досить специфічне значення 'піднімати кінський хвіст так, щоб він тримався горизонтально' [24: 709; 708].

Подібним чином іт. *italianeggiare* вживається у значенні (значеннях) 'наслідувати італійські звичаї, мову' [27: 959], а, скажімо, *provenzalessaggiare* означає 'наслідувати середньовічну провансальську поезію і стиль', звідки походить *provenzalismo* 'провансальський зворот мови' [10: 488].

Важливо зауважити, що в таких випадках, навіть коли йдеться про мову, розуміється інша мова, що наслідує певні чужомовні риси, або, як у передостанньому прикладі, риси, що не є суто мовними, бо йдеться про певний поетичний (літературний) стиль. Є схожі

приклади і в інших романських мовах, але вони більш-менш однотипні за своїми основними характеристиками.

Підбиваючи підсумки, наголосимо на тому, що явище апелятивації глотонімічних назв не є і не може бути специфічно романським, германським або слов'янським. Воно має універсальний характер, специфіка ж полягає в тому, що вияви і форми його реалізації в мовах певної групи надають різноманітну інформацію, стосовну історії різних етносів, їхніх культурних та інших особливостей.

Означені процеси розпочиналися досить давно і досі супроводжують мовну еволюцію як одна з її характерних складових частин. Вирішальну роль відіграють у цьому чинники екстралінгвального характеру – переважно різноманітні історичні обставини. Саме ними зумовлюється функціонування стилістично конотованих глотонімів, а також фразеологізмів із глотонімічними компонентами. Ідеться про показовий мовний матеріал, що свідчить не тільки про традиційні історичні зв'язки (культурні, економічні тощо) між романськими та іншими народами (насамперед європейськими), це також важливе джерело країнознавчої інформації, а з суто мовного боку – цілий комплекс лінгвостилістичних, психолінгвістичних та інших аспектів, дотичних до «етнічної ментальності».

Слід підкреслити також, що теоретичні аспекти цієї теми мають яскраво виражений проблемний характер, оскільки вони пов'язані передусім із так само дискусійним питанням про співвідношення власних і загальних назв, а «Межу власних і загальних назв не можна зобразити у вигляді чіткої лінії. Вона становить смугу непомітних переходів від однієї ролі до іншої... Отже, реальна межа власного і загального проходить там, де закінчується видове, підвидове і сортове роздібнення й починається індивідуальне присвоєння назв» [11: 69–70].

Саме така концепція підтримується, на наш погляд, зібраним і проаналізованим фактологічним матеріалом. Переважно синхронічний план дослідження проблеми і її масштабність не дають достатніх підстав для того, щоб претендувати на всебічне і всеохопне висвітлення теми. Утім, головне завдання полягало у визначенні основних рис і закономірностей процесу апелятивації на прикладі показової лексико-семантичної парадигми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акунин Б. «Мария», Мария... Ничего святого. – М.: Астрель, 2010. – 472, [8] с.
2. Бабкин А. М., Шендцов В. В. Словарь иноязычных выражений и слов. – СПб.: КВОТАМ, 1994. – Кн. 1–3.
3. Білас А. Словник французької арготичної і просторічної лексики. – Івано-Франківськ: Вид. Третяк І. Я., 2010. – 176 с.
4. Бородин М. А., Сухачев Н. Л. Ретороманские языки // Большой энциклопедический словарь. Языковедение / Гл. ред. В. Н. Яцева. – М.: БРЭ, 1998. – С. 410.
5. Вейсманновъ нѣмецкій лексиконъ съ латинскимъ ... – СПб.: Имп. Акад. Наукъ, 1782. – 1017 + 48 с.
6. Ганшина К. А. Французско-русский словарь. Изд-е 11-е. – М.: Рус. яз, 1977. – 911 с.
7. Испанско-русский словарь / Под ред. Б. П. Нарумова. – М.: Рус. яз., 1988. – 830 с.

8. Нарумов Б. П. Ладинский язык // Языки мира. Романские языки / Ред. кол.: И. И. Чельшьева, Б. П. Нарумов, О. И. Романова. – М.: Academia, 2001. – С. 392–410.
9. Пальчевська О. Семантика англійських діалектних алоетнонімів у лінгвокультурному висвітленні // Наукові записки / Матеріали п'ятої Міжнародної науково-практичної конференції «Мови і світ: дослідження та викладання». – Серія: філологічні науки (мовознавство). – Вип. 95 (2). – Кіровоград, 2011. – С. 111–115.
10. Сергиевский М. В. Введение в романское языкознание. – М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1954. – 304 с.
11. Суперанская А. В. Как вас зовут? Где вы живете? – М.: Наука, 1964. – 96 с.
12. Феерштейн Е. Н., Старец С. М. Большой португальско-русский словарь. – М.: Живой язык, 1998. – 936 с.
13. Americanismos. Diccionario Ilustrado Sopena. – Barcelona: Ed. R. Sopena, 1982. – 670 p.
14. Aristos – Aristos. Diccionario ilustrado de la lengua española. – La Habana: Instituto Cubano del Libro, s. a. – 648, 32 p.
15. Bolocan G., Medvedev T., Voronțova T. Dicționar român-rus. – București: Ed. Șt. și Enc.; Moscova: Limba Rusă, 1980. – 1592 p.
16. Corominas J. Breve diccionario etimológico de la lengua castellana. – Madrid: Gredos, 1998. – 627 p.
17. De Toro y Gisbert M., García-Pelayo y Gross. Pequeño Larousse Ilustrado. – Ed. Rev., 1968. – 1663 p.
18. 18. García Márquez G. Cien años de soledad. – Moscú: Editorial Progreso, 1980. – 408 p.
19. Lello. Dicionário Prático Ilustrado. – Porto: Lello e Irmão Ed., 1976. – 2023 p.
20. Lello Popular. Novo dicionário ilustrado luso-brasileiro. – Porto: Lello e irmão editores, 1978. – 1434 p.
21. Martínez Calvo L. Diccionario español-ruso. – Barcelona: Ed. Ramón Sopena, S. A., 1975. – 1917 p.
22. Nouveau Petit Larousse. – Pueblo y Educación / Instituto Cubano del Libro, 1970. – 1793 p.
23. Ramshorn L. Dictionary of Latin Synonymes // from German by F. Lieber. – Boston: Charles C. Little and James Brown, 1840. – 475 p.
24. Stappers H. Dictionnaire synoptique d'étymologie française. – Paris: Libr. Larousse, s. a. – 959 p.
25. Webster's Seventh New Collegiate Dictionary Based on Webster's Third New International Dictionary. – Habana: Instituto Cubano del Libro, 1973. – 1221 p.: ill.
26. Zingarelli N. lo. Vocabolario della lingua italiana. – Bologna: N. Zanichelli, 1990. – 2256 p.
27. Zingarelli N. Vocabolario della lingua italiana. – Bologna: N. Zanichelli, 2005. – 2177 p.

Пономаренко В.А., д.ф.н., с.н.с.

Институт языкознания им. А. А. Потебни НАН Украины, Киев

ГЛОТОНИМЫ В СОВРЕМЕННЫХ ЕВРОПЕЙСКИХ ЯЗЫКАХ: СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ПЛАН

В компаративном исследовании на материале преимущественно романских, а также германских и славянских глотонимических названий и фразеологических выражений с глотонимами, прослежены процессы метафорической и метонимической апелляции, вследствие чего сформировались переносные значения соответствующих лексических и фразеологических единиц, отображающие определенные этно- и социокультурные особенности.

Ключевые слова: глотонимы, европейские языки, романские языки, латинский язык, этимология, апелляция, фразеологизмы.

Ponomarenko V., dr. of Phil., senior researcher

O. O. Potebnya institute of Linguistics of the National academy of sciences of Ukraine, Kyiv

GLOSSONYMS IN MODERN EUROPEAN LANGUAGES: OCIOCULTURAL CONTEXT

A comparative research based on mainly Romance, as well as Germanic and Slavic material represented by glotonymic names and phraseological expressions with glossonyms, deals with processes of metaphorical and metonymical appellativation, due to which figurative meanings of related lexical and phraseological units were formed as a reflection of certain ethno- and sociocultural peculiarities.

Key words: glossonyms, European languages, Romance languages, Latin, etymology, appellativation, phraseologisms.

УДК 811

Расулова С., преподаватель

Нахчыванский государственный ун-т, Нахчыван, Азербайджан

ОСНОВНЫЕ СПОСОБЫ ТЕРМИНООБРАЗОВАНИЯ С КОСМОНИМОМ «ЛУНА//AY» В РУССКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье на материале русского и азербайджанского языков систематизируются и анализируются в сравнительном аспекте термины с компонентом-космонимом луна/ay, относящиеся к различным областям науки и техники (медицина, география, геология, ботаника, техника, нумизматика и др.). Особое внимание уделяется словосложению – одному из древних и универсальных способов словообразования в русском языке. Отмечается, что современные исследования в области терминоведения позволяют изучить

© Расулова С., 2020